

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (2)

Өзін-өзі кінәлауға қарсы
артықшылық

1. Өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар түсінігі
 - 1.1 Азаматтық іс жүргізудегі өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар
 - 1.2 Қылмыстық іс жүргізудегі өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар
 - 1.3 ҚР Заңнамасы бойынша өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар
2. Азаматтық іс жүргізудегі өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтардың пайдаланылуын заңнамалық бақылау

1. ӨЗІН-ӨЗІ КІНӘЛАУҒА ҚАРСЫ АРТЫҚШЫЛЫҚТАР ТҮСІНІГІ

1.1 Азаматтық іс жүргізудегі өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар

Ағылшын құқығында кең мағынада артықшылықтар 1968 жылғы Азаматтық дәлелдемелер туралы Заңның 14-бөлімінде мынадай түрде айқындалады:

«Адамның қылмыстық сот өндірісінен басқа, кез келген сұраққа жауап беруден немесе егер бұл қылмыс жасады деп айыптауға немесе жаза қолдануға әкеп соғуы мүмкін болса, құжат немесе зат беруден бас тарту құқығы» (Ұлыбритания заңнамасына сәйкес).

Өзіне қарсы айғақтар бермеу артықшылықтары — тараптар мен үшінші тұлғаларды жалған айғақтар беру қажеттігінен сақтайды.

Өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар — адамның қадір-қасиетіне, оның жеке өміріне, жеке және отбасылық құпиясына қол сұғылмауын, олардың өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүмкіндігін, кінәсіздік пен жарыспалылық презумпциясы негізінде істерді соттарда қарауды қамтамасыз ететін кепілдік болып табылады.

Кез келген адам өзіне, жұбайына және жақын туыстарына қатысты, оларға қарсы айғақтау немесе айғақ беруден мүлдем бас тарту жөнінде өз қалауы бойынша шешуге құқылы.

Дегенмен, 2007 жылы *C plc v. P ісі* бойынша апелляциялық соттың көпшілігі: олардың өндірісін міндеттейтін қаулыға дейін бар заттарға немесе құжаттарға қатысты ешқандай артықшылықтары жоқ.

Бұл ретте олар Ұлыбританияға қарсы Сондерс ісінде (1996) Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың шешімін қолданды, онда сот: «Өзіне қарсы айғақ бермеу құқығы негізінен айыпталушының айғақ бермеудің еркін білдіруін құрметтеуге қатысты. Ол қылмыстық іс бойынша талқылау барысында айыпталушыдан мәжбүрлеп алынуы мүмкін, бірақ оның еркіне қарамастан, шығарылатын ауа, қан немесе зәрдің үлгілері сияқты материалдарды пайдалануға қолданылмайды» деп мәлімдеді.

Шешім, сондай-ақ, бұл артықшылықтар адамның абсолюттік құқығы емес екенін растайды, ол жағдайларға байланысты саралануы мүмкін.

«Сондерстің айрықша қағидасы» ағылшын статуттық заңына қарағанда, өзін-өзі кінәлау бостандығының негізінде кеңірек қорғауды қамтамасыз ететін адам құқықтарының еуропалық құқығының үлгісі болып табылады.

Азшылықты шешімде лорд-судья Лоуренс Коллинз *C plc v. P (2007)* ісінде ол бойынша көпшілігінің шешіміне Страсбург Құқықтану жағы қолдау көрсетсе де, Лордтар палатасының беделімен келісіле алмайтынын атап өтті. Бұл шиеленіс шешілмеген, өйткені бұл жағдайда лордтар палатасына түпкілікті апелляция болмады (бұл сот бұрын осындай соңғы апелляцияны өткізуге рұқсат берген болса да). Өкінішке орай, Лордтар палатасында бұл мәселені қарастыруға мүмкіндік болмады. Осылайша, Лоуренс Коллинз пікірі бойынша Апелляциялық соттың шешімі әлі де талай жақсартуды керек етеді.

1.2 Қылмыстық іс жүргізудегі өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар

Н. Эндрюспен қаралған келесі кейс - *R v. S (2008)* ісі бойынша Апелляциялық сот (қылмыстық істер бөлімі) келесіні мәлімдеді: қылмыстық істер бойынша артықшылықтар тиісті жауапкердің ол ашылғанға дейін тәуелсіз өмір сүре алмайтын ақпаратты ұсынуымен шектеледі.

Істің мән-жайлары бойынша компьютерлік «кілт» (әріптер сериясы немесе пароль саны) «респонденттің еркіне қарамастан» (аппарат осы «кілтті» тануды нұсқауға ие болғандықтан) бар деп саналды. Жауапкерден бір өзі ғана есте сақтаған ақпаратты ашу талабы артықшылықтың бұзылуы болып табылмайды.

Бұл артықшылық машинада сақталатын ақпарат қылмыс болып табылған жағдайда ғана пайда болады (Егер машинада заңсыз ақпарат болса, оны иелену террористік актіге әкеп соқтыруы мүмкін деп күдіктенсе; егер осылайша, 1984 жылғы полиция және қылмыстық дәлелдемелер туралы заңның 78-бабына сәйкес

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылық

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

қылмыстық сот өз қалауы бойынша жауапкер осы ақпарат туралы өзінің білуін ашуға мәжбүр болған негізде осы дәлелдемелерді пайдалануға тыйым сала алады).

Сэр Игорь Джадж R v. S (2008) ісінде апелляциялық сотқа шешім бере отырып, былай деді: «Субъектінің еркіне қарамастан бар дәлелдемелер әдетте өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтарды көздемейтін принцип ішкі заңнамада нақты белгіленген. Талдау кезінде тиісті компьютерлік ақпаратты шифрлеуге арналған кілт бұл жағдайда, қорғалған деректерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін, деректердің өзі сияқты, әрбір өтініш берушінің еркінен бөлек болады».

Қылмыстық процедураның негізгі қағидаларының бірі болып саналатын, ағылшын тегі бар, өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылық ережелері қызықты болып табылады. Қысқаша келесідей: ешкім өзіне қарсы куә болуға міндетті емес.

Бұл ереженің шығу тегі келесі себептермен түсіндіріледі.

Айыпталушының (күдіктінің, сотталушының) процесте екі жақты жағдайы бар. Ол бір мезгілде дәлелдік ақпараттың тарапы және көзі болып табылады. Егер іздестіру процесінде ол соңғысы ретінде танылса (азаптау арқылы болсын дұрыс мәліметтерді алу қажет болатын зерттеу объектісі), онда жарысушы айыпталушыны істің нәтижесі тәуелді дау субъектісі ретінде таниды. Демек, айғақтар беру оның міндеті емес, оған алдын ала түсіндірілетін құқық ретінде көрінеді. Бұл ретте айыпталушы тарап ретінде (ол түсініктеме - қорғау нұсқасын ұсынған кезде) және дәлелдемелердің көзі ретінде (ол дәлелдеу мәні бойынша айғақтар берген кезде) әрекет етеді.

Жалпы құқық елдеріндегі өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтарды іс жүргізушілік іске асыру оны континенттік процесте іске асырудан ерекшеленеді. Англияда сотталушының айғақ беруге келіскен жағдайда оған куәдан жауап алу рәсімі қолданылады. Сонда ол жалған жауап бергені үшін және соттың сұрақтарына жауап беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Қылмыстық істер бойынша артықшылық:

1. Құрама Корольдіктің кез келген бөлігінің заңы бойынша, қылмыстарға және осындай заңда көзделген жазаларға қатысты ғана қолданылуы тиіс;
2. Адамның жұбайын қылмыс жасады деп айыптауға немесе жаза қолдануға әкелуі мүмкін болса, кез келген сұраққа жауап беруден бас тарту немесе құжатты әлде затты көрсетуден бас тарту құқығын қамтуы тиіс.

Кейде адам құқықтары туралы еуропалық заңнама мәжбүрлеп ашылатын ақпарат өзге жағдайда қылмыстық қудалауға әкелу мүмкіндігінен азаматтық талапкерді құтқара алады.

«R v. K (2010) ісі»:

Апелляциялық сот отбасылық талқылаулардағы неке активтеріне қатысты ақпарат ашушы тараптарды айыптау үшін (болжамды салықтық алаяқтық фактілері туралы) пайдаланыла алмайды деп қаулы етті. Бұл «Сондерсті алып тастау қағидасын» қолдана отырып, кез келген жағдайда бұл ақпаратты прокуратура органдарымен пайдалануға қатал болар еді. Бұл контекстке байланысты қолданылатын кең қағида.

«Тәуелсіз» дәлелдемелердің өлшемі Страсбургтің прецеденттік құқығын қолдайтын өлшем болып табылмайды. Англия Апелляциялық сотының қылмыстық бөлімі де (R v. S, 2008), азаматтық бөлімі де (C plc v. P, 2007) Сондерс критерийі аясында ағылшын заңнамасына сәйкес өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтың әрекет ету саласын қайта қарауға ниетті болып табылады.

Осылайша, Страсбург заң институтында талдаудың басқа бағыты пайда болды. Страсбург соты Швейцарияға қарсы JB ісінен (2001) Сондерстің ерте ісінде ұсынылған талдаудан (1996, АҚЕС) бас тартты.

JB ісінде Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот бұрын болған құжаттарды өндіруге мәжбүрлеу 6-бапқа сәйкес танылған артықшылықты бұзу болуы мүмкін деп қаулы етті. Сот «жауапкердің еркіне қарамастан мәжбүрлеу немесе қысым көрсету әдістерінің көмегімен алынған» материалға немесе дәлелдемелерге сілтеме жасауды қайталаудан бастады. Бірақ содан кейін ол қолданыстағы құжаттар осы артықшылықты қорғау туралы Конвенцияның қолданысына түсуі мүмкін екенін мәлімдеді.

1.3 ҚР Заңнамасы бойынша өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар

ҚР АПК 17-бабының 1-тармағы ешкім өзіне, жұбайына (зайыбына) және шеңбері заңмен анықталатын

жақын, туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес деп белгілейді.

Азаматтық іс жүргізу заңнамасында куәлардан жауап алу рәсімі көзделген. Айғақтар беру алдында куәларға олардың құқықтары мен міндеттері түсіндіріледі, оларға көрінеу жалған айғақтар бергені үшін және айғақтар беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы сот ескертеді, бұл туралы сот қолхат алады. Бұдан басқа, сот куәға өзіне, жұбайына (зайыбына), жақын туыстарына қарсы айғақтар беруден бас тарту құқығын түсіндіреді. Соттың бұл әрекеттері туралы жазба міндетті түрде сот отырысының хаттамасында жасалуға тиіс (АПК-нің 203-бабы).

Куәнің айғақ беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауапкершілік ҚК-нің 421-бабында көзделген. Осы бапқа ескертпеге сәйкес куә өзіне, жұбайына (зайыбына) немесе өзінің жақын туыстарына қарсы айғақтар беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауапқа тартылмайды. Діни қызметшілер өздеріне уағыздауда сенім білдірген азаматтарға қарсы жауап беруден бас тартқаны үшін жауапқа тартылмайды. «Жақын туыстар» ұғымы Неке және отбасы туралы кодексіңде берілген. Оларға: ата-аналар (ата-аналар), балалар, асырап алушылар, асырап алынғандар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері, атасы, әжесі, немерелері жатады.

Осы баптың 2-тармағы дін қызметкерлерінің өздеріне белгілі қандай да бір фактілер туралы айғақтар бере алатынын анықтайды, алайда заңмен сенушілердің уағыздау кезінде өздеріне белгілі болған мәліметтерді айтпау құқығы берілген.

17 баптың үшінші тармағында көрсетілген жағдайларда адамдар айғақтар беруден бас тарта алады және бұл әрекеттер қандай да бір жауапкершілікке тартуға негіз бола алмайды деп тікелей айтылған.

Занда айғақтар беру міндетінен босатудың басқа да жағдайлары белгіленуі мүмкін. Мәселен, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңның 25-бабының 3-тармағына сәйкес судья қаралған немесе іс жүргізудегі сот істерінің мәні бойынша қандай да бір түсініктеме беруге міндетті емес. Кеңесу бөлмесінің құпиясы барлық жағдайларда қамтамасыз етілуі тиіс. «Адвокаттық қызмет туралы» Заңның 17-бабының 3 және 4-тармақтарына сәйкес адвокаттан өзінің кәсіптік міндеттерін жүзеге асыруына байланысты өзіне белгілі болған мән-жайлар туралы куә ретінде жауап алуға тыйым салынады. Заңмен белгіленген жағдайларды қоспағанда, адвокаттардан, олардың көмекшілері мен тағылымдамадан өтушілерінен, адвокаттар алқасы төралқасының басшылары мен қызметкерлерінен, заң консультацияларының, адвокаттық кеңселердің басшылары мен қызметкерлерінен белгілі бір адамға заң көмегін көрсетуге байланысты қандай да бір мәліметтер беруді талап етуге тыйым салынады.

2. АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ КІНӘЛАУҒА ҚАРСЫ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРДЫҢ ПАЙДАЛАНЫЛУЫН ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҚЫЛАУ

Статуттық ережелер өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылық күшін жояды:

- алаяқтықпен байланысты қылмыстар контексінде;
- зияткерлік меншікке немесе құпия ақпаратқа немесе активтердің бөлшектері ашылуға тиіс неке процесіне қатысты азаматтық процестерде қолданылады.

Бұл жағдайларда жауапкер ымыраласатын ақпаратты немесе құжаттарды ашуға міндетті, бірақ бұл ақпарат немесе материалдар оған қарсы алаяқтық немесе (қылмыстық) зияткерлік меншікті бұзғаны үшін қылмыстық қудалауда пайдаланыла алмайды.

Енді екі жетекші заңнамалық ереже қысқа белгіленеді.

1981 жылғы аға соттар туралы заңның (Senior Courts) 72-бабы: ашылған ақпарат тиісті қылмыстар үшін қылмыстық процесте оған қарсы пайдаланылмайтын жағдайда бұл ереже азаматтық тарапқа ақпаратты ашу міндетін жүктейді. Сондықтан 72 (5) бөлім осы талдау үшін шешуші болып табылады.

Grey v. News Group Newspapers (2012) ісінде Жоғарғы Сот 72-бөлімнің әрекет саласын қарады. Жоғарғы Сот жеке ақпарат, егер ол коммерциялық ақпарат болмаса, осы Ереженің әрекет етуіне жатпайды деп қаулы етті. Апелляциялық сотта 72-бап қолданылғаны анықталды, өйткені ол коммерциялық мәселелермен байланысты болу-болмауына қарамастан құпия ақпараттың барлық нысандарын қамтиды. Бірақ Grey v. News Group Newspapers (2012) ісінде Жоғарғы Сот «техникалық немесе коммерциялық ақпарат немесе басқа да зияткерлік меншік» терминін (апелляциялық сот шешімімен салыстырғанда) неғұрлым тар деп қабылдады.

Коммерциялық емес немесе жеке ақпарат осы анықтамаға жатпайды. Жоғарғы Сот 72-бап осы фактілерге қатысты деп қаулы еткен жалғыз себеп-дауыстық хабарламалардағы тиісті ақпарат негізінен

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)

Дәріс: Өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылық

Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

іскерлік мәселелерге қатысты болған.

(2) 2006 жылғы алаяқтық туралы Заңның 13-бөлімі: өзін-өзі кінәлауға қарсы артықшылықтар 2006 жылғы алаяқтық туралы Заңның 13-бөлімінің қолданысына жатады. Бұл ережені Конго Республикасына қарсы Kensington International Limited ісінде (2007) апелляциялық сот қарады. 2006 жылғы алаяқтық туралы заңға сәйкес, егер бұл бұйрық мүлікті, ақшаны қоса алғанда, қайтаруға байланысты азаматтық іс қарау барысында шығарылатын болса да, адам ақпаратты немесе құжаттарды жария ету туралы ағылшын азаматтық қаулысынан бас тарта алмайды. Алайда, міндетті азаматтық процесс шеңберінде алынған ақпарат алаяқтық үшін қылмыстық қудалау барысында осы адамға немесе оның жұбайына қарсы пайдаланылмайды.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж. – М.: Инфотропик Медиа, 2012.
2. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. - Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. - 240 с.
3. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии. - М.: Издательский дом «Городец», 2008.
4. Кудрявцева Е.В. Современная реформа английского гражданского процесса: дис. ... д.ю.н.: 12.00.15. – М., 2008. - 346 с.